

ПОЛІТЕКОНОМІЯ – НАУКОВА БАЗА СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У 2014 році світова наукова громадськість відзначає 400-ліття політичної економії як науки і як історичної передоснови сучасної глобальної економічної теорії. Глибокі економічні та соціальні зміни, що відбуваються нині у світі, загострюють потребу в формуванні модерного інтелектуального підґрунтя для глобального розвитку і національного відродження України.

Важливу роль відіграє впровадження нової парадигми економічної освіти, спрямованої на підготовку фахівців, які володіють науково обґрунтованим уявленням про складні господарські процеси та проблеми сучасності. Суттєвим кроком на шляху вирішення цієї проблеми стало багаторазове видання підручника з економічної теорії, особливо здійснене у 2012 р. восьме перевидання нового підручника¹. Рецензований підручник відповідає сучасному рівню розуміння економічною наукою господарської практики. Йому притаманні поліаспектний розгляд фундаментальних економічних проблем, чітка стилістика, енциклопедичність, широкий діапазон і повнота охоплення матеріалу, що сприяє формуванню цілісної системи знань та компетенцій майбутніх фахівців-економістів.

Це приклад глибокого наукового дослідження, яке вводить читача у простір глибинних світоглядних, методологічних, аксіологічних проблем економічної науки, закономірностей і суперечностей становлення та нелінійного співрозвитку неоконвергентних різнорівневих економічних систем. У цьому контексті підручник виходить за межі формальної приналежності до навчальної літератури, оскільки постановка ряду питань і низка авторських ідей викликають не лише пізнавальний, а й науковий інтерес. Високий теоретичний рівень осмислення вузлових економічних проблем, аналіз малодосліджених та дискусійних питань сучасної економічної науки, унікальний сплав теорії і практики пробуджує у читача інтерес до економічної теорії, робить процес засвоєння навчального матеріалу багатомірним, хоч і дещо ускладненим.

Слід також відмітити продуману логіку викладу навчального матеріалу, яка відбиває внутрішню структуру предмета економічної теорії, переосмислену з урахуванням широкої палітри основних напрямів сучасних економічних досліджень, новітніх поглядів та ідей. Переваги фундаментального підходу до підбору, висвітлення, деталізації основних тем стають очевидними вже при знайомстві із першим підрозділом підручника, у якому знайшли відображення загальні засади теорії економічного розвитку суспільства (глави 1-6).

Розкриваючи предмет і метод економічної теорії крізь призму зародження та еволюції економічної науки, автори звертають увагу на те, що в сучасних умовах глобалізації, інтелектуалізації і демократизації економіки предметна сфера економічної теорії еволюціонує в напрямі розширення та ускладнення її проблематики, залучення до наукових досліджень нових пластів соціально-економічних відносин, врахування людиноцентричності й багатомірності їх взаємодій. На думку авторів, парадигма сучасної економічної теорії повинна брати до уваги національно-історичну складову господарського розвитку суспільства, враховувати специфіку національної економіки, її інституційні та відтворювальні особливості, національний економічний менталітет народу, історичні, культурні, демографічні та інші особливості.

Саме на основі такого підходу в підручнику окреслено сутність і структуру економічних потреб суспільства; розкрито механізм дії економічного закону зростання потреб; проаналізовано природу, класифікацію та взаємодію економічних інтересів, мотивів, стимулів ефективного господарювання. Звертаючи увагу на суперечності процесу узгодження і реалізації багаторівневих економічних інтересів, автори досліджують лобістську діяльність, а також причини виникнення корупції, її основні форми та інструменти подолання.

Особливе місце в підручнику відведено висвітленню сутності, структури й типологізації економічних систем. Розкриваючи зміст, характерні ознаки та форми власності як центральної ланки економічної системи, автори описують новітні тенденції в розвитку відносин власності, наводять цікавий статистичний матеріал й теоретичні узагальнення, що стосуються складних і суперечливих процесів реформування зазначених відносин в Україні.

У цьому контексті заслуговує на увагу представлений у 4 главі підручника аналіз закономірностей та особливостей розвитку перехідних економік. Його теоретична і практична значущість зумовлена активізацією трансформаційних процесів на рубежі ХХ–ХХІ ст. Охоплюючи весь світ та пронизуючи весь соціальний простір, ці процеси набули якісно нових характеристик, масштабів і глибини на території колишніх посткомуністичних країн. Важливу перевагою рецензованого підручника є глибокий аналіз причин кризи й розпаду командно-адміністративної системи, обґрунтування необхідності переходу постсоціалістичних країн до ефективної системи господарювання, формування інституційних та економічних передумов їх інтеграції до цивілізованого ринкового середовища.

Значний інтерес становить матеріал, присвячений висвітленню сутності й структури суспільного виробництва, природи і взаємозв'язку його основних факторів, економічних та соціальних показників ефективності тощо. Розкриваючи еволюцію форм організації суспільного виробництва, автори окреслюють сутнісні характеристики товару і його властивості крізь призму альтернативних теорій вартості. У підручнику всебічно показано еволюцію теорії грошей та законів грошового обігу, глибоко проаналізовано сутність і функції грошей, структуру та типи

¹ Економічна теорія: Політекономія : підручник ; за ред. В. Д. Базилевича. – 8-ме вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2012. – 702 с.

грошових систем, а також суть, причини й соціально-економічні наслідки інфляції (глава 6).

У другому розділі рецензованого видання (глави 7-14) відображено сутність та проблеми ринкового господарства як невід'ємної частини товарного виробництва, охарактеризовано основні риси, структури та функції ринку, найважливіші суб'єкти ринкової економіки, ключові складові ринкової інфраструктури тощо.

Заслужують на увагу 8 і 9 глави, де викладено теорії ринкової рівноваги, конкуренції і монополії в ринковій економіці. Особливо цікаво видається підкріплена прикладами інтерпретація дії законів попиту, пропозиції та конкуренції. У практичному плані значний інтерес становить матеріал, присвячений розгляду світового досвіду формування і реалізації антимонопольної політики держав.

В окремій главі підручника проаналізовано економічну природу підприємництва, еволюцію теоретичних уявлень щодо його змісту, основні тенденції, новітні форми та моделі розвитку підприємництва в сучасній ринковій економіці. Важливими в теоретичному і практичному аспектах є здійснений у цій главі порівняльний аналіз класичної та інноваційної форм підприємництва, зіставлення переваг і обмежень традиційних та новітніх організаційно-правових форм і видів підприємницької діяльності тощо.

Варто зауважити, що автори рецензованого підручника не уникають складних проблемних питань сучасної економічної науки. Показовим тут є матеріал, присвячений аналізу капіталу як економічної категорії товарного виробництва. Розкриваючи непростий процес теоретичного осмислення природи капіталу в історії економічної думки та з'ясування специфіку предметно-функціонального, соціально-економічного, грошового і часового підходів до визначення його сутності й структури, автори акцентують на глобальних постіндустріальних зрушеннях, що відбуваються в нинішньому світі та призводять до суттєвого корегування змісту і меж цієї категорії. Йдеться про широке використання в сучасній економічній літературі понять людського, інтелектуального й соціального капіталу, докладний аналіз яких представлено в 11 главі підручника.

До досягнень авторського колективу слід віднести глибоке дослідження сутності та специфіки ринкових відносин в аграрному секторі економіки, що знайшло відображення у 12 главі. Системне розуміння змісту й особливостей аграрних відносин, шляхів формування, розподілу і перерозподілу земельної ренти, розвитку цивілізованого ринку земельних ресурсів та агропромислової інтеграції, пріоритетів і механізмів дієвої державної політики підтримки сільськогосподарського виробництва має важливе значення для підготовки сучасних фахівців-економістів, здатних виявляти та реалізовувати на практиці глобальні конкурентні переваги національної економіки. Принагідно зазначимо, що в багатьох підручниках з економічної теорії цим питанням не приділяється належної уваги.

У 13 главі підручника розкрито проблеми формування і розподілу доходів у ринковій економіці. Автори ґрунтовно проаналізували сутність, види та джерела формування доходів; специфіку функціонального розподілу доходів у його марксистській і маржиналістській версіях; попит на ресурси та чинники, що його визначають; особливості ціноутворення на ринку праці, вплив держави і профспілок на цей процес; специфіку персонального розподілу доходів, формування та використання сімейних доходів тощо.

Ми дедалі більше переконуємося в тому, що в рамках нової наукової картини світу однозначно описати і контролювати економічну реальність неможливо. Відтак необхідно орієнтувати вищу школу на підготовку фахівців, здатних діяти в умовах невизначеного й значною мірою непередбачуваного майбутнього. З цих позицій особливо цінною є 14 глава рецензованого підручника, присвячена висвітленню проблем економіки невизначеності, ризику і страхування. У ній автори зосереджують увагу читачів на двох основних проблемах: (1) яким чином невизначеність в економіці впливає на поведінку економічних суб'єктів; (2) до яких засобів захисту від негативного впливу невиз-

наченості та ризиковості людство вдається в умовах сучасної ринкової економіки.

Міжнародним стандартам відповідає також третій розділ підручника, у якому розкриваються основи макро-економічної теорії (глави 15–19). У ньому викладено методологічні засади сучасного системного макроекономічного аналізу, а саме: зміст, види і пропорції національного (суспільного) відтворення, його теоретичні моделі; теоретичні й практичні основи національного рахівництва; проблеми макроекономічної нестабільності (циклічність економічного розвитку, інфляція, безробіття) та економічного зростання. Автори також змістовно аналізують різнобічні питання розвитку фінансової і кредитної систем, як-от: необхідність і сутність фінансів; структуру та функції фінансової системи; закономірності формування і виконання державного бюджету; проблеми виникнення та подолання бюджетного дефіциту й обслуговування державного боргу. Значна увага приділяється висвітленню теорії оподаткування і функціонування кредиту. У подальшому авторам доцільно розглянути сучасні процеси фінансіалізації та віртуалізації розвитку.

Особливий інтерес становить матеріал, присвячений характеристиці різних підходів до урядового регулювання національної економіки. Розкриваючи об'єктивну необхідність, зміст і моделі державного регулювання господарських процесів, автори ґрунтовно аналізують основні цілі, засоби, методи урядового впливу на економіку. Важливими в теоретичному і прикладному аспектах є порушені в підручнику проблеми межі й міри урядового впливу на ринкову економіку, співвідношення цілей та інструментів економічної політики уряду, суперечностей між поточними і стратегічними цілями господарського розвитку.

Надзвичайно важливими для розуміння довгострокових тенденцій розвитку людства у цілому та окремих національних економік зокрема є четвертий розділ підручника, де висвітлено закономірності розвитку світового господарства (глави 20–21). У цьому розділі відображено широкий спектр питань, пов'язаних з інтернаціоналізацією господарської життєдіяльності людства, поглибленням міжнародного поділу праці, формуванням світового господарства і розвитком системи міжнародних економічних відносин. На увагу заслуговує матеріал, у якому йдеться про глобалізацію економіки, її наслідки, суперечності та моделі. Авторами обґрунтовано тезу щодо необхідності перетворення глобалізації зі стихійного на інституційно оформлений і свідомо спрямований (керований) процес, пов'язаний із реалізацією національних інтересів.

Рецензований підручник надає суттєвий теоретичний імпульс та методологічну підмогу для розвитку економічної науки й освіти в Україні, а саме: закладає базу, фундаментальну основу для подальшого вивчення і розробки загальнотеоретичних та галузевих проблем економічної науки, налагодження її міждисциплінарних зв'язків; розкриває наукове і практичне значення окремих дискусійних економічних проблем, які поки що не дістали належного теоретичного осмислення та висвітлення в навчальній літературі; вчить самостійно мислити, застосовувати набуті теоретичні знання до вирішення конкретних господарських проблем; сприяє усвідомленню стратегічних пріоритетів і механізмів розвитку національної економіки з урахуванням світового досвіду загальноцивілізаційних перетворень.

Рецензований підручник «Економічна теорія: Політекономія» за ред. В. Д. Базилевича є корисною книгою не лише для студентів, аспірантів і викладачів економічних спеціальностей, а й для соціологів, політологів, юристів, істориків – усіх, хто прагне розширити свій економічний світогляд, підвищити економічну культуру, покращити навички самостійного творчого мислення та інноваційної діяльності.

О. Г. Білорус
Академік НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
08 серпня 2014 року